

WOESTEN : EEN DORPSSTICHTING VAN DIEDERIK VAN DE ELZAS, GRAAF VAN VLAANDEREN (1161)

A. VERHULST*

Samen met het dorp Kluizen ten noorden van Gent, dat echter van bij zijn stichting met de hulp van graaf Diederik van de Elzas in 1140 eigendom was geworden van de abdij van Enname¹, is Woesten het enige dorp in het middeleeuwse graafschap Vlaanderen dat rechtstreeks door de graaf als eigen dorp en zelfs als parochie werd gesticht en geprivilegieerd². De verklaring voor het uitzonderlijk karakter van een dergelijke dorpsstichting in Vlaanderen in de 11e-12e eeuw kan slechts in een groter verband worden gevonden, met name door een vergelijking met middeleeuwse dorpsstichtingen in naburige vorstendommen en door een vergelijkende studie van dorps- en stedelijke vrijheidskeuren. Dit onderzoek hebben we elders gepubliceerd³. In onderhavige studie is het ons erom te doen zo concreet mogelijk aan te tonen in welke omstandigheden de enige echte grafelijke dorpsstichting in het graafschap Vlaanderen uit de 11e - 12e eeuw, deze van Woesten, heeft plaats gehad. Dit onderzoek wordt vergemakkelijkt door het feit dat de Noordfranse abdij van Marchiennes vrij aanzienlijke belangen had in de streek tussen Ieper en Veurne, waarover in haar archief, voornamelijk bewaard te Rijsel, nog talrijke stukken ons inlichten. Daar Woesten anderzijds deel uitmaakte van het grafelijk domein, zijn ook in de archieven van de graaf van Vlaanderen, meer bepaald in die van de Rekenkamer van Rijsel, interessante stukken bewaard.

Uit de hiernavolgende studie zal blijken dat het grondgebied van Woesten, vóór de stichting van het dorp in 1161, deel uitmaakte

* Gewoon hoogleraar in de economische en sociale geschiedenis van de Middeleeuwen, R.U. Gent, p/a Blandijnberg 2, 9000 Gent.

1. A. Verhulst, *Une ville-neuve comtale en Flandre au XIIe siècle : Kluizen au nord de Gand*, in : *Villes et campagnes au Moyen Age. Mélanges Georges Despy*, Luik, 1991, pp. 763-771.

2. Woesten, deelgemeente van Vleteren, arr. Ieper, prov. West-Vlaanderen.

3. A. Verhulst, *Les franchises rurales dans le Comté de Flandre aux XIe et XIIe siècles*, in : *Mélanges Georges Duby*, spec. nummer v/h tijdschrift *Le Moyen Age* ; Id., *Libertés rurales et urbaines dans le Comté de Flandre au XIIe siècle*, in : *Mélanges G. Duby* (publ. Univ. Aix-en-Provence)(ter perse).

van het territorium van Reninge⁴, zodat ook over dit dorp en zijn heren heel wat zal moeten gezegd worden en onze uiteenzetting zelfs met Reninge zal moeten aanvangen.

Reninge moet reeds zeer vroeg grafelijk bezit zijn geweest : in 1065 had graaf Boudewijn VI er aan de Noordfranse abdij van Hasnon een hoeve geschonken met grond en moerassig broekland (*humectum*)⁵. Nog in latere eeuwen bezat Hasnon een heerlijkheid te Reninge⁶. Te Reninge was langs de IJzer en de Kemmelbeek die erin uitmondt, overvloedig broekland aanwezig⁷. Uit de oudst bewaarde grafelijke rekening, de zgn. Grote Brief van 1187 blijkt overigens dat de veeteelt er belangrijk was : inkomsten uit het grafelijk domein te Reninge werden betaald aan het *lardarium* of *lardier* te Veurne, dat de dierlijke produkten uit de grafelijke domeinen in de omgeving centraliseerde, zoals daarnaast het *vaccarium* te Veurne dit deed voor de zuivelprodukten, hetgeen eveneens op het belang wijst dat de veeteelt in deze streek had⁸.

Het grootste deel van zijn domein te Reninge had de graaf echter vanouds als leen uitgegeven. Dit was reeds het geval ten tijde van graaf Robrecht de Fries (1071-1093), toen de Noordfranse priorij van Lihons-en-Santerre van hem het recht verkreeg, bevestigd door zijn opvolgers, jaarlijks drie gewichten paling te mogen eisen vanwege degene die Reninge in leen hield⁹.

4. Reninge, deelgemeente van Lo-Reninge, arr. Diksmuide, prov. W.-Vlaanderen.

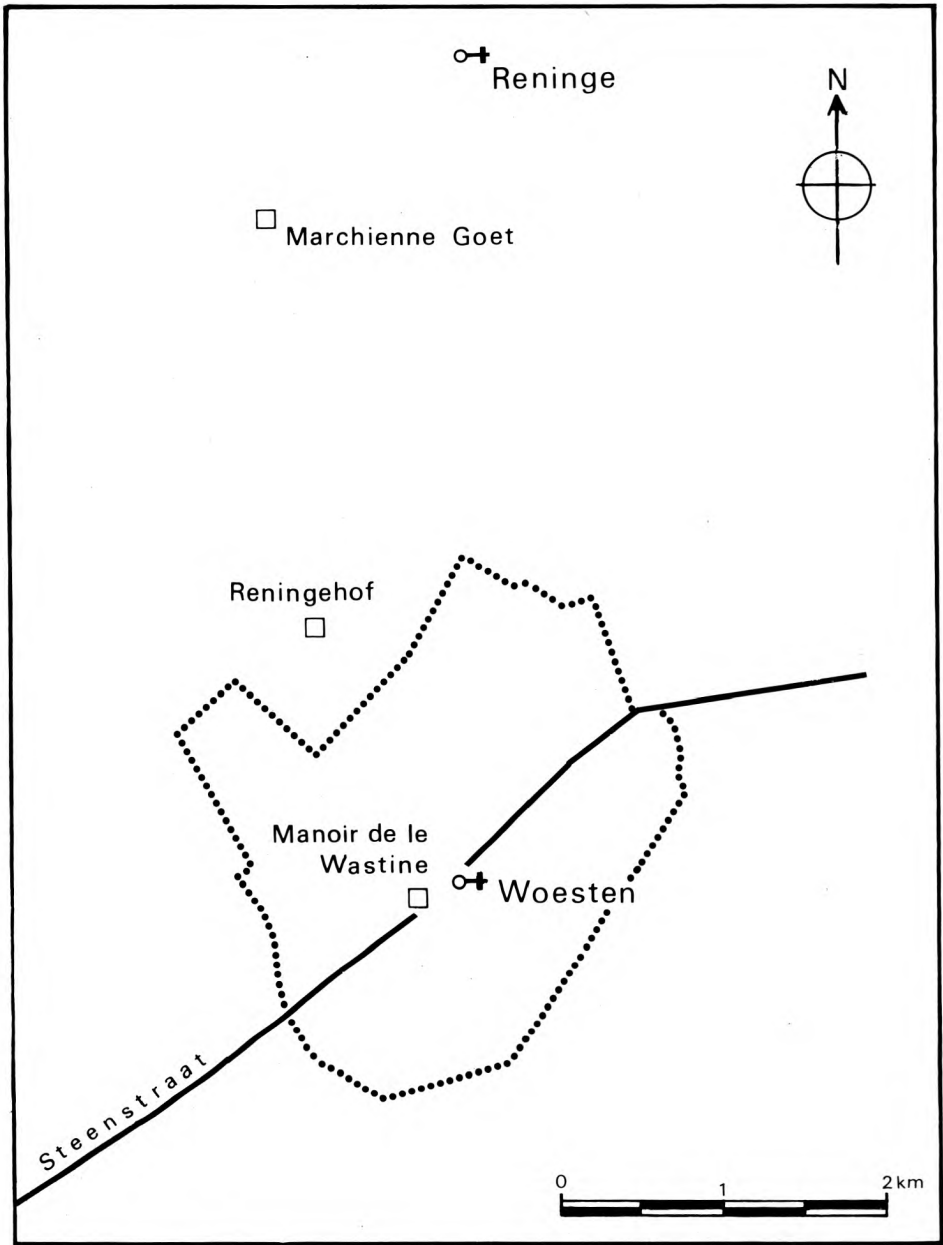
5. M. Prou, *Recueil des actes de Philippe Ier, roi de France (1059-1108)*, Parijs, 1908, nr. XXII, p. 62 : "apud Reninghem curtem I cum terra et humecto."

6. Oorkonde van gravin Johanna voor Hasnon, a° 1219 : *Inventaire analytique et chronologique des archives de la Chambre des Comptes à Lille*, Parijs-Rijsel, 1865, nr. 324 (p.147), bekrachtigd door gravin Margareta, november 1278 (Premier Cartulaire de Flandre, stuk nr. 544) ; L. Gilliodts-Van Severen, *Coutumes de la ville et châteltenie de Furnes*, I, Brussel, 1897, p.11.

7. Kabinetskaart van Ferraris (a° 1771-77), kaartblad Stavele 4, uitg. Gemeentekrediet van België, Brussel, 1966.

8. A. Verhulst-M. Gysseling, *Le Compte général de 1187, connu sous le nom de "Gros Brief" et les institutions financières du comté de Flandre au XIIIe siècle*, Brussel, 1962, p. 181 ("Caput lamprorum ex Rininga 111, hoc est 11 l. 2 s.") (*lardarium* van Veurne), p. 185 (*vaccaria* van Veurne).

9. Th. de Hemptinne-A. Verhulst, *De Oorkonden der graven van Vlaanderen (1128-1191)*, dl. 2, Uitgave, bd. 1 : Regering van Diederik van de Elzas (1128-1168), Brussel, 1988, nr. 39, pp. 74-75.

In het tweede kwart van de 12e eeuw was deze grafelijke leenman waarschijnlijk Daniël van Dendermonde. Hij was één van de belangrijkste en machtigste leenmannen van graaf Diederik van de Elzas, die hij had geholpen de grafelijke troon te verwerven tijdens de opvolgingsstrijd in het graafschap na de moord in 1127 op graaf Karel de Goede en de dood in 1128 van diens opvolger Willem Clito in zijn strijd met Diederik van de Elzas¹⁰. Daniël van Dendermonde had zijn grafelijk leen te Reninge echter zeer waarschijnlijk als achterleen uitgegeven aan een plaatselijke heer, de heer van Reninge. Dit alles leiden we af uit het feit dat Daniël van Dendermonde met zekerheid de tweederden van het kerkelijk tiend (het zgn. *bodium*) van Reninge, dat hij van de graaf in leen hield, in achterleen had gegeven aan Diederik van Reninge¹¹. Daar het volledig tiend echter reeds in 877 had toebehoord aan de abdijs van Marchiennes¹², was het bezit van de tweederden ervan door de graaf wederrechtelijk, evenals de uitgifte ervan in leen aan Daniël van Dendermonde en in achterleen aan Diederik van Reninge die er al in 1124 voor was geëxcommuniceerd¹³. Door bemiddeling van de graaf kwamen de tweederden van het tiend van Reninge in 1135 opnieuw in het bezit van Marchiennes¹⁴, zoals we verder zullen zien.

Vooraleer hierop in te gaan moet echter worden vermeld dat bij het domein van Reninge een uitgestrekt bos behoorde, waarvan nog in de 18e eeuw een groot deel onder de naam Kelnaersbosch de

10. E. Warlop, *De Vlaamse Adel vóór 1300*, Handzame 1968, dl. I, pp. 68-69 ; dl. II nr. 53, pp. 145-147.

11. de Hemptinne-Verhulst, *Oorkonden*, nr. 28, pp. 57-59 en n. 2; J. Ramackers, *Papsturkunden in den Niederlanden*, Berlijn, 1933, nr. 16 (pp. 107-108); B. Delmaire, *L'Histoire-Polyptyque de l'abbaye de Marchiennes (1116-1121)*, Louvain-la-Neuve, 1985, pp. 16-17 (Belg. Centrum voor Landel. geschiedenis, publ. nr. 84). Dit was sedert de Gregoriaanse hervorming vaker het geval met dit deel van kerkelijke tienden. Deze waren met het oog op hun recuperatie door de Kerk verdeeld in 1/3, *altare* genoemd, dat meestal het eerst uit lekehanden werd gerecupereerd en aldus in het bezit kwam van een kerkelijke instelling en de 2/3 of *bodium*, die langer in het bezit van leken bleven. Zie L. Voet, *Bodium-Redecima*, Bulletin du Cange, 20, 1950, pp. 207-244, vnl. pp. 215-218.

12. G. Tessier, *Recueil des actes de Charles II le Chauve, roi de France, II*, Parijs, 1952, nr. 435, p. 474.

13. zie hoger n. 11.

14. de Hemptinne-Verhulst, *Oorkonden*, nr. 28, pp. 57-59.

zuidelijke helft van het grondgebied van Reninge en de noordelijke helft van het grondgebied van Woesten, ongeveer zuidwaarts tot aan de Steenstraat te Woesten, bedekte ¹⁵.

Volgens de *Miracula S. Rictrudis*, een mirakelverhaal over de patroonheilige van de abdij van Marchiennes dat uit het begin van de tweede helft van de 12e eeuw dagtekent ¹⁶, was het bos eigendom van de graaf, en had hij, reeds langere tijd voor 1135, datum van teruggave van de tweederden van het tiend van Reninge aan Marchiennes, de heer van Reninge met de bewaking van het bos belast ¹⁷.

Over het optreden van de heer van Reninge als opzichter van het grafelijk bos dat zich van Reninge zuidwaarts minstens tot Woesten uitstreckte, zijn geen andere gegevens bekend, al had de heer van Reninge te Woesten, zoals we verder zullen zien, later nog bepaalde rechten en bezittingen, hetgeen het gegeven uit de *Miracula S. Rictrudis* zou kunnen bevestigen. In ieder geval heeft de heer van Reninge niet alleen in 1135 de tweederden van het tiend van Reninge via Daniël van Dendermonde en via de graaf moeten teruggeven aan Marchiennes, zoals hoger gezegd, maar hij heeft wellicht ook, tegelijkertijd of niet lang nadien, het gezag over het bos en de eraan verbonden rechten aan de graaf moeten teruggeven.

In een oorkonde van 1161 verklaart Diederik van de Elzas immers niet alleen dat hij het *saltus* (d.i. het bos) van Reninge tot dat deel van zijn domein rekent dat rechtstreeks onder zijn gezag staat als *dominicatus* ¹⁸ maar bovendien verklaart hij in een tweede oorkonde uit hetzelfde jaar 1161 dat hij de inkomsten van het gebied dat hij in deze oorkonde de *solitudo Riningensis* (onbewoonde woestenij

15. Kabinetskaart van Ferraris, Kaartblad Stavele 4.

16. Betreffende deze bron en haar datering, zie H. Platelle, *Crime et châtement à Marchiennes*, in : *Sacris Erudiri*, XXIV, 1980, pp. 155-202, vnl. pp. 160-161.

17. *Acta Sanctorum*, Mei III, eds. G. Henschen-D. Papebroch, Antwerpen, 1680, Lib. I, cap. IV, § 27 (p. 96). In deze bron gaat dit gegeven lang vooraf aan het verhaal over de teruggave van het tiend van Reninge (*ibidem*, § 45, p. 109). Het is merkwaardig dat noch in deze bron, noch in enige gelijktijdige diplomatische bron de titel van *forestarius* wordt gebruikt in verband met dit bos of in verband met de heer van Reninge.

18. de Hemptinne-Verhulst, *Oorkonden*, nr. 193, p. 300 : "*saltum de Rinengiis, qui erat meus dominicatus, penitus extirpatum ad habitandum, ibidem manere volentibus concessi*".

van Reninge) noemt, speciaal bestemd heeft voor zijn levensonderhoud¹⁹. Deze inkomsten moeten volgens de oorkonde te Ieper worden afgeleverd, meer bepaald in de grafelijke spijker aldaar, in de rekening waarvan wij ze verder zullen terugvinden.

De graaf heeft ook, volgens de eerstgenoemde oorkonde uit 1161, het tiend van dit gebied, "tot zover het *saltus* zich uitstreckte", aan de abdij van Marchiennes geschonken²⁰, omdat deze abdij, zo wordt gezegd, ooit het tiend van Reninge - volledig - had bezeten, waarmee waarschijnlijk de situatie zoals zij inderdaad in de 9e eeuw had bestaan, wordt bedoeld. De situatie inzake tienden van dit bos verschilt dus grondig van de tiendenverdeling te Reninge zelf. Te Reninge hadden graaf Diederik en zijn leenman en achterleenman, respectievelijk Daniël van Dendermonde en Diederik van Reninge, slechts de beschikking gehad over de tweederden van het tiend, dat ze in 1135 aan Marchiennes teruggaven, terwijl de abdij van Voormezele het andere derde ervan waarschijnlijk ten laatste reeds ca. 1100 bezat²¹. Het tiend van het bos van Reninge echter had de graaf blijkbaar volledig voor zich kunnen houden, waarschijnlijk omdat het om een nog onontgonnen gebied ging. Wanneer hij dit tiend nu in 1161 aan Marchiennes schenkt (weliswaar onder verwijzing naar haar vroeger bezit van het tiend van Reninge, maar toch zonder dat de graaf nu het gebied van het tiend nog "Reninge"

19. de Hemptinne-Verhulst, *Oorkonden*, nr 194, p. 302 : "*solitudinem Rinighensem victui nostro specialiter deputantes*".

20. de Hemptinne-Verhulst, *Oorkonden*, nr. 193, p. 300 : "*decimam eiusdem terre (nl. Reninge), sicut saltus (de Rinengiis) ipse continebat*" = "het tiend van Reninge voor zover gelegen binnen het bos van Reninge".

21. Over de betwistingen tussen de abdijen van Marchiennes en Voormezele, die in 1140 werden beëindigd met een verdeling waarbij eerstgenoemde de tweederden en Voormezele het derde deel van het tiend van Reninge werden toegewezen, worden in het archief van Marchiennes verschillende onuitgegeven oorkonden bewaard : Rijsel, Archives départementales du Nord, 10 H 231, nrs. 3677, 3678, 3679. Zie ook de Hemptinne-Verhulst, *Oorkonden*, p. 301, n. 5 en F.V[an de Putte] - C.C[arton], *Chronicon Vormeselense*, Brugge, 1847, nrs I, III, IV, IX (pp. 27-32). Uit deze oorkonden kan worden afgeleid dat Voormezele het derde deel van het tiend (*altare* genoemd : zie hoger n. 11) van het eigenlijke Reninge reeds sedert ongeveer 1100 op kanoniekrechtelijk gerechtvaardigde wijze (vgl. de bevestigingen door bisschop en paus) bezat. In 1140 heeft Marchiennes zich dus in feite neergelegd bij een toestand inzake tiendenbezit die al van omstreeks 1100 had bestaan. Zie hierover ook J. Pycke, *Prévôté puis abbaye de Sainte-Marie à Voormezele*, in : *Monasticon belge*, III, 3, Luik, 1974, pp. 703-704.

noemt) rijst de vraag enerzijds of het gaat om het volledige tiend, d.w.z. om het *bodium* (2/3) en het *altare* (1/3) samen, anderzijds of het gaat om het *gehele* gebied van het *saltus* waarop het tiend geheven wordt. Terwijl de oorkonde van 1161 voor Marchiennes waarin haar het tiend door de graaf wordt geschonken, geen gewag maakt van enige verdeling en dus de eerste vraag waarschijnlijk bevestigend mag worden beantwoord, is het antwoord op de tweede vraag minder zeker. Immers, volgens een preciese beschrijving van het tiendgebied van Marchiennes in deze omgeving uit 1528, die verder wordt besproken²², bezat de abdij alleen ten noorden van de Steenstraat tienden te Woesten, terwijl zij ten zuiden van deze weg geen tiendheffer was. Nu is precies het gebied ten noorden van deze weg te Woesten nog in de 18e eeuw grotendeels bebost, in tegenstelling tot het gebied ten zuiden ervan. De vraag rijst bijgevolg of graaf Diederik, toen hij in 1161, binnen het vroegere *saltus* van Reninge, Marchiennes als enige tiendheffer erkende, met de omschrijving "tot zover het *saltus* reikte" niet letterlijk bedoelde dat de abdij het tiend alleen kreeg op het toen (in 1161) nog *onontgonnen* deel van het *saltus*. In de bewuste oorkonde van 1161 zegt de graaf weliswaar dat het *saltus* op zijn initiatief bijna geheel ontgonnen was en opengesteld voor wie er wilde komen wonen, doch in het licht van de ontginningsgraad nog op een laat tijdstip zoals in de 18e eeuw, zou dit kunnen worden betwijfeld.

Deze twijfel wordt versterkt door het feit dat in de tweede grafelijke oorkonde uit 1161 niet eens meer sprake is van Marchiennes. De graaf deelt hierin de oprichting mede, op het grondgebied van de *solitudo* van Reninge - waarvan nu niet wordt gezegd in hoeverre ze was ontgonnen, doch enkel dat ze tegen een jaarlijkse cijns aan boeren wordt uitgegeven - van een kerk die meteen het centrum wordt van een nieuwe zelfstandige parochie waarvan de pastoor uit de eigen inkomsten van de graaf zal worden onderhouden²³.

22. Zie verder p. 58 en n. 34.

23. de Hemptinne-Verhulst, *Oorkonden*, nr. 194, p. 302 : "*solitudinem Rinighensem... sub annuali censu agricolis excolendam donavimus. Quoniam igitur de nostro existit dominicatu et ad nullam ab eterno spectans parrochiam, in ea ecclesiam fundari facientes, subsidibus nostris proprium providebimus sacerdotem, ita quod ad nullam aliam pertinebunt parrochiam*".

Deze laatste twee beslissingen van de graaf op kerkelijk gebied zijn merkwaardig omdat ze worden medegedeeld zonder vermelding van enige tussenkomst van de bisschop of van de abdij van Marchiennes. Aan deze abdij was, zoals we hoger zagen, niet alleen door de eerste grafelijke oorkonde uit 1161 het tiend toegewezen van het *saltus* van Reninge, maar bovendien was in de eerste oorkonde voldoende grond aan Marchiennes toegezegd om er een kerk op te richten en om er een priorij te stichten²⁴. In de tweede oorkonde uit datzelfde jaar 1161 wordt hierover met geen woord meer gerept²⁵. Met het oog op een mogelijke verklaring voor deze eigenaardige gang van zaken moet de aandacht erop worden gevestigd dat de eerste oorkonde uitging van graaf Diederik *alleen* en door hem blijkbaar werd verleend op verzoek van Marchiennes, dat bovendien misschien zelf de tekst ervoor leverde, terwijl de tweede oorkonde, die mede van Diederiks zoon Filips van de Elzas uitgaat, blijkbaar op initiatief zelf van de graaf - misschien zelfs vooral van Filips - werd uitgevaardigd en in de grafelijke kanselarij werd opgesteld en geschreven, zonder enige tussenkomst van Marchiennes²⁶.

Deze ommekeer in enkele maanden tijd, tussen eind 1160-begin 1161 (niet gepreciseerde datum van de eerste oorkonde) en 10 augustus 1161 (datum van de tweede oorkonde), mag misschien toegeschreven worden aan het optreden van de jonge graaf Filips, wiens voortvarendheid bekend is, naast zijn oude vader, tot wie de abdij van Marchiennes zich in eerste instantie had gewend. De aanleiding tot dit optreden van Filips kunnen moeilijkheden geweest zijn voor Marchiennes of een aarzeling van harentwege om haar plannen tot oprichting van een kerk en priorij ten uitvoer te leggen, hetgeen verband zou kunnen houden met de moeilijkheden die te Reninge-Woesten gedurende de rest van de 12e eeuw zijn blijven voortduren met de heren van Reninge en waarover we het verder nog zullen hebben. Door zelf het initiatief in handen te nemen, zelfs op kerkelijk gebied, met name door de oprichting van een nieuwe parochie en van een kerk en door de aanstelling en bezoldiging van een

24. *Ibidem*, nr. 193, p. 300 : "*Mansionem etiam sufficientem ubi ecclesia construat et ubi fratrum habitacula edificentur liberam ab omni exactione seculari concessi*".

25. de Hemptinne-Verhulst, *Oorkonden*, p. 301 n. 6 en p. 303 n. 1.

26. Deze opmerking danken we aan Mevr. Th. de Hemptinne.

pastoor, heeft de graaf waarschijnlijk de dorpsstichting willen veilig stellen die hij met de ontginning van het bos van Reninge op het oog moet hebben gehad. Meer bepaald heeft hij wellicht de leefbaarheid van het nieuwe dorp, kort nadien Woesten genoemd²⁷, willen verzekeren tegenover de heer van Reninge, door naast de nodige voorzieningen op kerkelijk gebied, aan de kolonisten die het dorp zouden komen bewonen bijzondere voorrechten te verlenen op gerechtelijk, fiscaal en militair gebied²⁸. Een analoge situatie, namelijk de bescherming tegen de concurrentie en de intimidatiepogingen van een naburige heer, die in dit geval bovendien nog van een aantal vroegere rechten en voorrechten was beroofd, kan worden geconstateerd bij enkele andere dorpsstichtingen uit de 12e eeuw in het graafschap Vlaanderen, meer bepaald te Kluizen ten noorden van Gent. Hier bleef in 1140 de abdij van Ename in gebreke door evenmin over te gaan tot de oprichting van een priorij en moest de wél uitgevoerde oprichting door de graaf van een kleine nederzetting ten dienste van de geplande priorij, eveneens door een min of meer analoge privilegiëring veilig worden gesteld tegenover een naburig machtig heer, i.c. de burggraaf van Gent²⁹.

Vooraleer op deze privileges in te gaan willen we de verdere moeilijkheden met de heer van Reninge, waaronder vooral de abdij van Marchiennes heeft geleden, nader belichten.

Nadat graaf Diederik van de Elzas op 1 december 1163 in een oorkonde voor Marchiennes³⁰ reeds gewag had gemaakt van het verzet van Gerard II van Reninge, kleinzoon van Diederik van Reninge, tegen de afstand in 1135 door zijn grootvader van het tiend van Reninge, blijkt uit een oorkonde van 25 maart 1191

27. De naam verschijnt voor het eerst in de oudst bewaarde grafelijke rekening van 1187 : Verhulst-Gysseling, *Compte général*, pp. 185-187 (zie verder n. 47 en 49) en in een hierna besproken oorkonde van 1191 van gravin Mathilde, weduwe van Filips van de Elzas.

28. Over deze voorrechten hebben we het op het einde van deze studie.

29. Zie ons artikel geciteerd in n. 1.

30. Oorkonde van Diederik van de Elzas van 1 dec. 1163, uitg. de Hemptinne - Verhulst, *Oorkonden*, nr. 212, pp. 330-331.

uitgaande van de weduwe van Filips van de Elzas³¹, die tussen Marchiennes en de heer van Reninge had bemiddeld, dat op dat ogenblik, bijna zestig jaar nadat de tweederden van het tiend van Reninge door graaf Diederik in 1135 aan Marchiennes waren teruggeschonken, hierover nog steeds betwisting bestond.

Terwijl echter het uit Reninge afgesplitste tiend van Woesten, dat in de oorkonde van 1191 afzonderlijk en met deze naam wordt genoemd³², volgens deze oorkonde in handen blijft van Marchiennes, waarschijnlijk als resultaat van het hoger geschetste energieke optreden van graaf Filips dertig jaar vroeger, blijkt een tiend van Marchiennes te Reninge zelf, waarmede zeer waarschijnlijk de tweederden van het tiend van het eigenlijke Reninge worden bedoeld (waarvan het andere derde, zoals hoger werd uiteengezet, in handen was van de abdij van Voormezele), in feite nog steeds te worden beschouwd, met name door de heer van Reninge, als een leen dat hij hield van vrouw Mathilde van Dendermonde³³. Met haar man Willem van Béthune komt zij in de oorkonde van 1191 trouwens tussen om de instemming van hen beiden te betuigen met het vergelijk dat gravin-weduwe Mathilde tussen de heer van Reninge en Marchiennes had bereikt. Dit vergelijk betekent een achteruitgang voor Marchiennes, dat 2/5 van haar (2/3) deel in het tiend van Reninge moet afstaan aan Gerard van Reninge³⁴. Er wordt in de oorkonde een zeer gedetailleerde

31. Oorkonde van 25 maart 1191 van gravin Mathilde, weduwe van Filips van de Elzas, uitg. Ch. Duvivier, *Actes et documents anciens intéressants la Belgique*, nouvelle série, Brussel, 1903, nr. 79, pp. 161-164; letterlijke bevestiging door graaf Boudewijn IX, van 7 maart 1202, uitg. W. Prevenier, *De oorkonden der graven van Vlaanderen (1191-aanvang 1206)*, II, *Uitgave*, Brussel, 1964, nr. 190, pp. 397-400.

32. Ibidem : "*decima de Wastina*"

33. Duvivier, *Actes*, p. 162 : "*concedentibus etiam et assensum prestantibus Wilhelmo de Betunia et Mathilde uxore ejus, domina videlicet Tenremunde, a que feodum illud jure hereditario descendebat quod predictus Gerardus calumpniabat...*". Over Mathilde van Dendermonde, gehuwd met Willem II van Bethune : Warlop, *Vlaamse adel*, II, p. 53.

34. In een metingboek van 1528 van de goederen van Marchiennes te Reninge en Woesten (Brugge, Bisschoppelijk Archief, Reeks C, 219, doos 10) waarvan een Franse vertaling uit 1530 dateert (Rijsel, Arch. dép. du Nord 10 H 232, nr. 3705 ; 10 H 802), wordt van een dergelijke verdeling van het tiend van Marchiennes geen gewag (meer) gemaakt. De kennis van deze documenten danken we aan Drs. Hans Rombaut.

regeling uitgewerkt over hoe in de praktijk de kosten tussen beide partijen zullen worden verdeeld inzake het ophalen, het dorsen, en het opslaan van het tiend en over hoe en wanneer het graan of de opbrengst ervan zal worden verdeeld bij verkoop door één van beide partijen.

Uit deze regeling vernemen we eveneens dat de abdij van Marchiennes te Reninge een tiendenschuur bezat waar ook Gerard van Reninge zijn deel mocht opslaan. Deze schuur bezat Marchiennes blijkbaar reeds in 1140, toen met de abdij van Voormezele het akkoord werd gesloten dat aan deze laatste definitief het derde deel van het tiend van Reninge en de inkomsten van de kerk toewees, d.i. het *altare* met de offeranden enz.³⁵ De abdij van Marchiennes was volgens dit akkoord aan Voormezele geen tienden verschuldigd voor 51,5 gemeten grond die Marchiennes te Reninge bezat en die ze in cijns had gegeven aan verschillende personen. Op het land van één van hen, Rambertus, groot 18 gemeten, stond in 1140 reeds de tiendenschuur van Marchiennes³⁶, waarover de heer van Reninge nu vanaf 1191 mede verantwoordelijk was, met name in financieel opzicht (onderhoud, nieuwbouw, enz.)³⁷.

Hoewel de heer van Reninge anderzijds geen enkel recht bezat in het tiend van Woesten, dat aan Marchiennes bleef toebehoren, bezat de armentafel van Reninge hierin wel een klein deel, met name op de hofstede die de heer van Reninge met een eraan verbonden heerlijkheid, als leen van de burg van Veurne, te Woesten nog in 1528 bezat. Het is het 1600 meter ten noorden van de kerk van Woesten gelegen Reningehof. Met 150 gemeten (in 1470) tot 106 (in 1528) à 102 gemeten (in 1708) grond, vormde dit hof het "fancier" d.i. het

35. Zie de onuitgegeven oorkonden uit het archief van Marchiennes in de Archives départementales te Rijsel, opgesomd hoger (n. 21), inzonderheid 10 H 231 nr. 3677, van 3 okt. 1140.

36. Rijsel, Arch. dép. 10 H 231/3677 : "*De terra Ramberti XVIII mesure infra quam curtis Marchianensium...*".

37. Duvivier, *Actes*, p. 163 : "*Ecclesia vero unam grangiam ... ad colligendam decimam... Si autem ipsa eadem aliquando vetustate aut incendio aut quocumque alio casu defecerit, ecclesia et Gerardus aliam construere debent communiter...*". Deze schuur stond waarschijnlijk op de plaats waar op de Kabinetskaart van Ferraris (1770-77) ongeveer 1500 m. ten Z.W. van de dorpskern van Reninge de hoeve "Marchienne goet" staat afgebeeld, die nog vandaag onder die naam bekend is.

onroerende deel en tevens de zetel van het zgn. "Laatschap van Reninge" in Woesten, een rechtbank samengesteld uit zgn. "laten", met lage, inz. grondrechtspraak³⁸. Dit "Reningehof" wordt in 1528-1530 het "oude" hof van Reninge genoemd. Volgens de beschrijving van de verdeling der tienden te Reninge en te Woesten uit die jaren waarin deze vermelding voorkomt³⁹, lag dit hof op dat ogenblik op het grondgebied van de parochie Woesten. Later echter, ten laatste vanaf de jaren 1770-77⁴⁰ en tot vandaag, ligt het Reningehof op het grondgebied van de gemeente Reninge, waarschijnlijk ten gevolge van een wijziging van de parochie- en gemeentegrens. Vlak ten zuiden van het Reningshof valt deze grens thans nog op door haar rechtlijnig verloop evenals door de rechte hoek die zij maakt omheen het land van het Reninghof, blijkbaar met de bedoeling dit hof uit de gemeente Woesten af te splitsen. De pastoor van Woesten bezat 1/3 van het tiend op hofstede, en laatschap, doch de overige tweederden van de tienden erop behoorden niet toe aan de abdij van Marchiennes, maar, zoals hoger gezegd, aan de armentafel van Reninge⁴¹. De banden van het Reningehof met Reninge en zijn heren waarop al deze gegevens wijzen, zijn waarschijnlijk zeer oud, ondanks het feit dat het hof minstens tot in 1528 tot de parochie Woesten behoorde, en mede ook juist hierom, evenals op grond van de betiteling in 1528 als "Oud" hof van Reninge. We mogen ze wellicht als overblijfselen beschouwen van de oorspronkelijke eenheid die tussen Reninge en het bos van Reninge, d.i. het latere Woesten, vóór 1161 had bestaan in diverse opzichten, o.m. betreffende het toezicht dat de heer van Reninge bezat over dit bos. Zeer

38. Gilliodts-Van Severen, *Coutumes de la ville et châtelainie de Furnes*, IV, Brusel, 1897, pp. 311-313. Over dit laatschap : J. Van Acker, *De heerlijkheid van Reninge in Reninge en Woesten omstreeks 1500*, in : Biekorf 86, 1986, pp. 344-357, die echter in dit verband het Reningehof onvermeld laat. K. De Flou, *Woordenboek der Toponymie van Westelijk Vlaanderen*, dl. XIII, Brugge, 1932, kol. 484, v° Reningehof. De vermelde oppervlakten vonden we in het hiervoor vermelde artikel van Van Acker (a° 1470), in het metingboek van 1528 geciteerd hoger in n. 34 en in een citaat in het hiervoor geciteerde woordenboek van De Flou, v° Reningehof (a° 1708).

39. Zie hoger n. 34.

40. Volgens de nummering der parochies op de Kabinetskaart van Ferraris.

41. Zie het metingboek van 1528 geciteerd hoger n. 34.

waarschijnlijk oefende hij dit toezicht uit vanuit het Reningehof, dat vóór de ontginning van het bos bovendien wellicht een centrum van vee-teelt was geweest, zoals er in de oudst bewaarde grafelijke rekening van 1187 meerdere worden vermeld in de streek van Veurne⁴².

Daar de heer van Reninge na de ontginning van het bos waaruit Woesten ontstond, het Reningehof behield, kon dit niet fungeren als centrum van het grafelijke domein te Woesten. Deze functie werd waarschijnlijk waargenomen door "le manoir de le Wastine" te Woesten, een goed bestaande uit een woning ("manoir") en een hofstede ("court"), dat met een oppervlakte van 63 gemeten het foncier vormde van een grafelijk leen, waartoe verder behoorden als ontvangsten : 100 hoed haver, 200 kippen, 100 s. in geld, een tiend waarvan 1/3 aan de pastoor van Woesten toekwam, en als horigen 27 personen. In februari 1262 (n.s.) kocht gravin Margareta dit aldus omschreven leen terug van ridder Walter van Wervik, om het samen met 40 gemeten grond die ze als leen had teruggekocht van Boidin Staelin, te schenken aan haar neef Boudewijn van Henegouwen⁴³. Dit bezit van laatstgenoemde, die als compensatie een jaarrente van 50 lb. op de tol te Damme ontving, werd door graaf Gwijde van Dampierre in 1285 overgedragen aan zijn halfbroer Boudewijn van Avesnes, heer van Beaumont⁴⁴, van wie graaf Gwijde het uiteindelijk in 1288 terugkocht⁴⁵.

Over de ligging van "le manoir de le Wastine" - misschien op de 18e-eeuwse Ferrariskaart te herkennen als het grote gebouw met hofstede en park ten westen van de kerk van Woesten, langs de

42. Zie hoger n. 8. Vgl. de betaling in latere eeuwen aan het "lardier" van Veurne door het laatschap van Reninge te Woesten van 8 lb. 8 s. par. (Van Acker, *art. cit.*, p. 355) ten titel van "zwijpenningen". Misschien mogen de *lampri* uit de grafelijke rekening van 1187 die aan het *lardarium* van Veurne via de omzetting in een geldsom werden betaald (zie hoger n. 8) als een soort varkens worden geïnterpreteerd. Betr. het probleem van de interpretatie van het woord *lampri* : Verhulst-Gysseling, *Compte général*, pp. 38-39.

43. Rijsel, Arch. dép. Nord, B 1359/1293 : onuitg. oorkonde van Margareta, gravin van Vlaanderen en Henegouwen, ook gezegeld door Gwijde van Dampierre.

44. Rijsel, Arch. dép. Nord, B 1359/2700 : onuitg. oorkonde van Gwijde van Dampierre, dec. 1285.

45. Rijsel, Arch. dép. Nord, B 1316, B 4047, B 4048 en B 4053 : diverse oorkonden i.v.m. deze verkoop.

noordzijde van de Steenstraat - evenals over de ligging van andere en kleinere bedrijven en boerderijen te Woesten weten we weinig zolang we o.m. de archieven van de grafelijke Spijker te Ieper niet grondig hebben onderzocht, waarin dergelijke informatie kan gevonden worden. Hierin staan inkomsten uit Woesten geboekt in haver, kippen en geld⁴⁶, waarvan de drieledige structuur overeenkomt met de inkomsten in haver, kippen en geld uit het leen van "le manoir de le Wastine" hierboven vermeld. Deze laatste komen op hun beurt overeen, wat de drieledigheid van hun structuur betreft, met de 510 hoed haver, 300 kippen en 25 lb. 10 s. in geld welke in de oudst bewaarde grafelijke rekening van 1187 onder de ontvangsten van het *spicarium* van Ieper als afkomstig uit "*Ex Rininga (de) (ex) Wast*" staan geboekt⁴⁷. Met deze drie soorten ontvangsten stemmen ook de betalingen overeen die, volgens de grafelijke stichtingsoorkonde van Woesten van 1161, de kolonisten als cijns jaarlijks te Ieper moesten verrichten, namelijk in haver en kippen tussen 1 oktober en 2 februari en in geld op 24 juni⁴⁸. Zelfs de uitgaven in haver en geld voor het onderhoud van de pastoor van Woesten, waarop de stichtingsoorkonde van 1161 zinspeelt, staan in hetzelfde hoofdstuk van de grafelijke rekening van 1187 genoteerd⁴⁹.

In afwachting van grondiger onderzoek in de archieven van de Spijker van Ieper, kunnen we inzake de bewoningsstructuur en andere geografische aspecten van Woesten, aan de hand van de 18e-eeuwse Ferrariskaart enkel de niettemin merkwaardige vaststelling doen dat Woesten geen straatdorp is, zoals de meeste gestichte dorpen in Vlaanderen en elders in Europa, ook al is het centrum van Woesten, bestaande uit de kerk en waarschijnlijk ook uit de "manoir", gelegen aan de Steenstraat, een rechte weg van Romeinse oorsprong,

46. Alg. Rijksarchief Brussel, Rekenkamer, nr. 45295 = register van de Spijker van Ieper (1472) ff. 73 r°-81 v° en nr. 45301 : "niewen terrier" van de landen van de Spijker van Ieper (1737), op basis van een "terrier" van 1611, ff. 198 v° e.v. In beide registers wordt voor iedere twee gemeten lands als cijns betaald : 1 hoed (zachte) haver, één hen en 12 d. par.

47. Verhulst-Gysseling, *Compte général*, p. 185 : "... Caput avene... Ex Rininga de Wast 510 h... Galline ... Ex Rininga Wast 300 ... Ex Rininga ex Wast 25 l. 10 s. "

48. de Hemptinne-Verhulst, *Oorkonden*, nr. 194, p. 302 : "*Temporibus constitutis census nostrum Ypris persolvent...*"

49. Verhulst-Gysseling, *Compte général*, pp. 186-187 : "... Datum avene... Presbitero de Wastina 5 h. ... Datum presbitero de Wastina 5 s. "

die echter bij de kerk van Woesten een merkwaardige knik vertoont⁵⁰. Deze belangrijke weg, welke van Poperinge over Zuidschote, noordoostwaarts via Merkem, Woumen, Klerken en Werken, naar Wijnendale, Aatrijke en Brugge liep, heeft te Woesten blijkbaar geen bewoning aangetrokken, vermits de meeste boerderijen verspreid liggen over het grondgebied van de gemeente. Misschien is dit het gevolg van een ontginningsmethode waarbij individueel kon geroid worden in het bos, temidden waarvan nog in de 18e eeuw volgens de Kabinetskaart van Ferraris een aantal kleine boerderijen lagen. Wel is het opvallend dat het bos ten noorden van de Steenstraat in de 18e eeuw nauwelijks ontgonnen was en dat de grotere boerderijen zich alle in het ontgonnen gebied ten zuiden van de Steenstraat bevinden, temidden van met hagen en bomen begrensde percelen. Nog in de 18e eeuw echter liep de Steenstraat te Woesten, behalve bij de dorpskern, grotendeels door het bos.

Deze geografische gegevens, aangevuld met de vaststelling dat ongeveer één vijfde van de ontvangsten in haver en geld en twee derden van de ontvangsten in kippen van de grafelijke spijker te Ieper, afkomstig waren van de "manoir de le Wastine", wekken de indruk dat de stichting van Woesten geen grote bevolkingsconcentratie heeft uitgelokt, ondanks de privileges waarmede het nieuwe dorp door de graaf werd begiftigd.

In een studie waarin we de privileges van 1161 door Diederik en Filips van de Elzas aan Woesten verleend, hebben vergeleken met de enkele zeldzame dorpsprivilegiëringen in Vlaanderen tijdens de 12e eeuw⁵¹, kwamen we tot het besluit dat zij van deze laatste niet veel verschilden : vrijstelling van beden en andere heffingen, vrijstelling van militaire verplichtingen behalve bij algemene landweer, garanties inzake rechtspleging. Anderzijds echter kreeg Woesten het voorrecht niet te zijn onderworpen aan de "keure" van Veurne, d. i. het strenge strafrechtelijk uitzonderingsregime dat omstreeks 1142/

50. H. Thoen, *De Belgische Kustvlakte in de Romeinse tijd*, Brussel, 1978, pp. 74-75; J. Mertens en A. Despy-Meyer, *België in het Romeins tijdvak*, Brussel, 1968, p. 20 (kaart), p. 22 (nr. 20) en bijgevoegde kaarten (Nat. Dienst voor Opgravingen. Archeologische Kaarten van België 1-2); Ch. Verschelde, *Notice sur la route de Cassel à Poperinghe et Winendale*, in : *Annales Société d'Emulation*, 28 (1876-77), pp. 241-263.

51. Verhulst, *Les franchises rurales* (zie hoger n. 3).

47 ingesteld werd door de graaf in de kustkasselrijen van Veurne, Sint-Winoksbergen en Broekburg evenals op enkele andere plaatsen (o.m. te Poperinge), met de bedoeling de grote criminaliteit onder de ruige bevolking van deze streek te bestrijden⁵².

Ons besluit uit het onderzoek over de ontstaansgeschiedenis van Woesten zou kunnen zijn dat hier zoals elders, niet alleen in Vlaanderen - zoals bv. te Kluizen - maar ook in naburige streken, waar dorpsstichtingen en -privilegiëringen evenwel talrijker waren, zoals o.m. in Henegouwen, deze althans in de 12e eeuw niet het gevolg zijn geweest van een algemene, systematische vorstelijke of heerlijke politiek, maar eerder van toevallige factoren. Hieronder heeft rivaliteit met een naburige heer, zoals te Woesten met de heer van Reninge, vaak een beslissende rol gespeeld. Tegelijk toont het voorbeeld van Woesten aan dat het succes van dergelijke initiatieven niet mag worden overschat en dat het verkeerd is alle stichtingsdorpen de geografische lineaire vorm van een straatdorp toe te schrijven, al is het omgekeerd dikwijls gerechtvaardigd in een lineaire dorpsvorm het resultaat van een systematische stichting en aanleg te herkennen*.

52. F.L. Ganshof, *Recherches sur les tribunaux de châtelainie en Flandre avant le milieu du XIIIe siècle*, Antwerpen-Parijs, 1932 (Werken uitg. Fac. Lett. en Wijsb. Univ. Gent, 66), pp. 17-21 ; A.C.F. Koch, *De rechterlijke organisatie van het graafschap Vlaanderen in de 13e eeuw*, Antwerpen, 1951, pp. 87-94.

* Onze dank gaat naar Drs. G. Declercq, assistent aan de RUG, voor zijn hulp en kritische opmerkingen, evenals naar Dr. Th. de Hemptinne en Drs. H. Rombaut.